Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

O‘ZBEK IJTIMOIY KAPITALINING KUCHLI VA ZAIF JIHATLARI

Norqobilov Muzaffar Jumayevich
DXX ChQ “ Yosh chegarachilar” HAL direktori
Falsafa fanlari bo`yicha falsafa doktori (PhD
https://doi.org/10.5281/zenodo.24015112

Annotatsiya

Maqolada O‘zbekiston ijtimoiy muhitidagi oilaviy, qarindoshlik va mahalla aloqalarining imkoniyatlari hamda cheklovlari nazariy-tahliliy yondashuv asosida o‘rganiladi. Ijtimoiy kapitalning munosabatlarga asoslangan tabiati, o‘zaro yordam va axborot almashishdagi ahamiyati yoritiladi. Guruh ichidagi birdamlik bilan guruhlararo ochiqlik o‘rtasidagi farq tahlil qilinadi. O‘zbek ijtimoiy kapitali o‘zgarmas milliy xususiyat sifatida emas, turli hududlar va ijtimoiy guruhlarda farqlanuvchi munosabatlar majmuasi sifatida talqin etiladi. Tahlil asosida yaqin aloqalarning qo‘llab-quvvatlovchi imkoniyatlari yopiq tarmoqlar, tengsiz kirish va me’yoriy bosim xavflari bilan birgalikda baholanishi zarurligi asoslanadi. Ijtimoiy kapitalni rivojlantirish uchun ixtiyoriy ishtirok, ochiq axborot, shaffof qoidalar va avlodlararo hamkorlikni uyg‘unlashtirish taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy kapital, O‘zbekiston, mahalla, ishonch, o‘zaro yordam, guruhlararo aloqalar, ijtimoiy tenglik, vorisiylik.

Kirish

Ijtimoiy hayotda shaxsning imkoniyatlari faqat uning bilimi, daromadi yoki mulki bilan belgilanmaydi. Zarur paytda kimdan yordam olishi, qaysi axborotga ega bo‘lishi va qanday hamkorlik tarmoqlariga kira olishi ham muhimdir. Ijtimoiy kapital tushunchasi ana shu munosabatlar orqali foydalaniladigan resurslarni tushuntirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada uning kuchli va zaif jihatlari aloqalarning ko‘pligi emas, ular yaratadigan imkoniyatlar hamda cheklovlar orqali baholanadi.

O‘zbekiston sharoitida oila, qarindoshlik va mahalla munosabatlari ushbu masalani tahlil qilish uchun muhim muhitdir. Biroq “o‘zbek ijtimoiy kapitali” iborasi barcha fuqarolarda bir xil yoki faqat bir etnik guruhga xos xususiyatlar mavjudligini anglatmaydi. Maqolada u O‘zbekistonning o‘zbek madaniy muhiti bilan bog‘liq ijtimoiy amaliyotlarni tahlil qilishga xizmat qiluvchi shartli tushuncha sifatida qo‘llanadi. Hudud, avlod, daromad va turmush tarzi bo‘yicha farqlar mavjudligi nazarda tutiladi.

Tadqiqotning maqsadi mahalliy aloqalarning qo‘llab-quvvatlovchi salohiyatini ularning ehtimoliy cheklovlaridan ajratish va rivojlantirish yo‘nalishlarini aniqlashtirishdir. Asosiy savol quyidagicha: qaysi sharoitlarda yaqin munosabatlar kengroq hamkorlikka xizmat qiladi, qaysi sharoitlarda esa imkoniyatlarning tor doirada taqsimlanishiga olib kelishi mumkin? Mualliflik tezisiga ko‘ra, aloqaning ijtimoiy qiymati uning mustahkamligi bilan birga, ochiqligi, ixtiyoriyligi va adolatli qoidalar bilan uyg‘unligiga ham bog‘liq.

Nazariy asos va metodologiya

Maqola tanlangan adabiyotlarning narrativ sharhi va konseptual sinteziga asoslanadi. Coleman munosabatlar tuzilmasida mavjud resurslarning harakatlarni osonlashtirishdagi rolini tushuntiradi [1].

Portes ijtimoiy kapital manbalari, natijalari va salbiy oqibatlarini farqlash zarurligini asoslaydi [2]. Granovetter turli doiralarni bog‘lovchi zaif aloqalarning ahamiyatini yoritadi [3]. Ushbu yondashuvlar mahalliy yordam amaliyotlarini tahlil qilish uchun qo‘llanadi.

O‘zbekistonga doir talqinda Urinboyev va Eralievning mahalladagi norasmiy fuqarolik tashabbuslari haqidagi tadqiqoti hamda Jahon bankining jamoalar ishtirokiga oid materiali tanlandi [4; 6]. Birlamchi so‘rov yoki intervyu o‘tkazilmagan. Shuning uchun maqola mamlakat bo‘yicha ijtimoiy kapital darajasini o‘lchamaydi, balki adabiyotlarda yoritilgan munosabatlar asosida imkoniyatlar va xavflarni konseptual tahlil qiladi. Tavsiyalar keyingi empirik tekshiruvni talab qiladi.

Ijtimoiy kapitalning kuchli jihatlari

Birinchi kuchli jihat yaqin munosabatlar orqali amaliy yordamni safarbar etish imkoniyatidir. Urinboyev va Eraliev mahallani faqat rasmiy tashkilotlar doirasida tushunish yetarli emasligini, kundalik norasmiy tashabbuslarni ham o‘rganish zarurligini ko‘rsatadilar [4]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, oilaviy yoki qo‘shnichilik yordami kim tomonidan va qanday sharoitlarda ko‘rsatilishini tekshirish mumkin. Yaqin tarmoqning qadri faqat yordam va’dasida emas, ehtiyoj paytida ko‘makning amalda yetib borishida namoyon bo‘ladi.

Ikkinchi jihat axborot almashish va hamkor topishni yengillashtirishdir. Odamlar ishonadigan tanishlari orqali ta’lim, ish yoki kundalik xizmatlar haqida ma’lumot olishi mumkin. Bunda axborotning mavjudligi bilan uning ishonchliligini farqlash kerak. Mualliflik talqinida ijtimoiy kapitalning afzalligi tanishlikning o‘zida emas, axborotni tekshirish va foydali hamkorlikni tashkil etish imkoniyatidadir. Bunday aloqa ochiq tanlov qoidalarini almashtirmasdan ishlaganda kengroq ijtimoiy foyda yaratishi mumkin.

Uchinchi jihat umumiy muammolarni hal qilish uchun odamlarni birlashtirish imkoniyatidir. Jahon bankining 2024-yilgi materialida O‘zbekistondagi ayrim qishloq jamoalarining infratuzilma ustuvorliklarini tanlashdagi ishtiroki yoritilgan [6]. Bu mamlakatdagi barcha mahallalarning holatini isbotlamaydi. Biroq mahalliy munosabatlar ochiq muhokama va tashkiliy ko‘mak bilan birlashganda jamoaviy qarorlar uchun asos bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatuvchi amaliy misoldir.

To‘rtinchi jihat ijtimoiy tajribaning avlodlararo almashinuvi bilan bog‘liq. Katta avlodning ko‘magi, maslahatlari va hamkorlik tajribasi yoshlar uchun boshlang‘ich resurs bo‘lishi mumkin. Maqolada bu imkoniyatning amalga oshishi yoshning fikr bildirishi va mustaqil qatnashishiga bog‘liq, deb taklif etiladi. Vorisiylik kattalarning barcha qarorlarini takrorlash emas, o‘zaro yordam va mas’uliyatni yangi sharoitlarda qo‘llay olish qobiliyati sifatida talqin qilinadi.

Zaif jihatlar va ularni yuzaga keltiruvchi sharoitlar

Birinchi zaiflik yopiq tarmoqlarda resurslarning tor doirada aylanishi xavfidir. Portes ijtimoiy kapitalning salbiy oqibatlari qatorida tashqaridagilarni chetlatish va guruh a’zolariga ortiqcha talablar qo‘yish holatlarini muhokama qiladi [2]. O‘zbekiston kontekstida bu umumiy nazariy xavfni alohida tekshirish zarur: ish, yordam yoki axborotga kirish faqat tanishlikka bog‘langan vaziyatda yangi kelganlar va aloqasi kam shaxslar noqulay holatga tushishi mumkin. Bu barcha mahallalarga xos tasdiqlangan ko‘rsatkich emas.

Ikkinchi xavf o‘zaro yordamning majburiy kutishga aylanishidir. Qarindoshlik yoki qo‘shnichilikdagi ko‘mak ixtiyoriy va imkoniyatga mos bo‘lsa, u munosabatni mustahkamlashi mumkin.

Yordam berishdan bosh tortish obro‘ga putur yetkazuvchi holat sifatida baholansa, munosabat qo‘llab-quvvatlash bilan birga bosim manbaiga ham aylanishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun yordam miqdori emas, uning ixtiyoriyligi, shaxsiy imkoniyatlarga mosligi va rad etish huquqi ham tahlil qilinishi kerak.

Uchinchi jihat guruh ichidagi ishonchni umumlashgan ishonch bilan tenglashtirish xatosidir. Qarindosh yoki yaqin tanishga ishonish notanish fuqaro, boshqa guruh yoki tashkilot bilan hamkorlikka tayyorlikni avtomatik anglatmaydi. Granovetter yondashuvi turli ijtimoiy doiralar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni alohida o‘rganishga yordam beradi [3]. Shu sababli o‘zbek ijtimoiy kapitalining rivojlanishida ichki birdamlik bilan birga, doira tashqarisidagi axborot va hamkorlikka chiqish imkoniyati ham baholanishi lozim.

To‘rtinchi xavf norasmiy ko‘makning rasmiy kafolatlar o‘rnini egallashidir. Yaqin tarmoq muammoni tez hal etishi mumkin, ammo xizmatdan foydalanish shaxsiy vositachiga bog‘lanib qolsa, teng kirish zaiflashadi. Woolcock va Narayan ijtimoiy kapitalni institutlar hamda rivojlanish sharoitlari bilan bog‘liq holda tahlil qiladilar [5]. Ushbu yondashuvdan kelib chiqadigan xulosa shuki, norasmiy yordam ochiq tartiblar va hisobdorlikni to‘ldirishi, fuqaroning huquqidan foydalanishini tanishlar mavjudligiga bog‘lab qo‘ymasligi kerak.

Rivojlantirish va vorisiylikni ta’minlash yo‘nalishlari

Mualliflik taklifi sifatida yaqin aloqalarni zaiflashtirishdan ko‘ra, ularni ochiq hamkorlik bilan boyitish maqsadga muvofiq. Mahalliy tashabbuslarda yangi kelganlar, yoshlar va turli imkoniyatlarga ega aholining fikrini eshitish uchun tushunarli tartiblar zarur. Axborot hammaga bir xil yetib borishi, yordam mezonlari oldindan ma’lum bo‘lishi va qaror yuzasidan savol berish imkoniyati yaratilishi lozim. Bu choralar samaradorligi alohida baholanishi kerak bo‘lgan tavsiyalardir.

Vorisiylikni baholashda yoshlarga nechta nasihat berilgani emas, ularning yordam so‘rash, hamkor topish va umumiy vazifani mustaqil bajarish tajribasi kuzatilishi mumkin. Keyingi tadqiqot uchun yordamning mavjudligi, uning ixtiyoriyligi, tarmoq tashqarisiga chiqish va qarorlardagi ishtirok alohida o‘lchovlar sifatida taklif etiladi. Ularni tayyor tasdiqlangan shkala sifatida emas, mahalliy so‘rovnoma va intervyular orqali aniqlashtiriladigan indikatorlar sifatida qo‘llash lozim.

Xulosa

O‘zbek ijtimoiy kapitalining imkoniyatlari oila, mahalla va boshqa munosabatlar orqali yordam, axborot hamda hamkorlikni safarbar etishda namoyon bo‘lishi mumkin. Uning zaif jihatlari esa aloqalarning yopilishi, yordamning bosimga aylanishi va imkoniyatlarning tengsiz taqsimlanishi xavfi bilan bog‘liq. Kuchli va zaif tomonlar bir-biridan butunlay ajralgan emas: ayni bir mustahkam tarmoq ayrim a’zolarni qo‘llab-quvvatlab, boshqalarning kirishini cheklashi mumkin.

Shuning uchun ijtimoiy kapitalni rivojlantirish mezoni faqat birdamlik darajasi emas, uning ochiqligi, ixtiyoriyligi va adolatli institutlar bilan uyg‘unligi bo‘lishi lozim. Maqolaning nazariy xulosalari hududlar va avlodlar bo‘yicha empirik tekshiruvni talab qiladi. Shunday tadqiqotlar yaqin munosabatlarning qaysi sharoitlarda kengroq ijtimoiy manfaat va mazmunli vorisiylikka xizmat qilishini aniqroq ko‘rsatishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. American Journal of Sociology, 94, S95–S120. https://doi.org/10.1086/228943
2. Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. Annual Review of Sociology, 24, 1–24. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1
3. Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. American Journal of Sociology, 78(6), 1360–1380. https://doi.org/10.1086/225469
4. Urinboyev, R., & Eraliev, S. (2022). Informal civil society initiatives in non-Western societies: Mahallas in Uzbekistan. Central Asian Survey, 41(3), 477–497. https://doi.org/10.1080/02634937.2022.2058915
5. Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. The World Bank Research Observer, 15(2), 225–249. https://doi.org/10.1093/wbro/15.2.225
6. World Bank. (2024, July 18). Women, children benefit when Uzbek villages are empowered to invest. World Bank rasmiy manbasi